

سواد رسانه‌ای از منظر قرآن با تأکید بر آیات ۲۴ سوره ص و ۴ سوره غافر و ۱۸ سوره زمر

بابک هادیان حیدری

کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی - علوم قرآن و حدیث - دبیر معارف اسلامی استان مازندران

Email: bhadianheidari@yahoo.com

09118941904

چکیده

جهان کنونی با فناوری و ارتباطش شناخته می‌شود انسان‌های بسیاری را به خود جذب نموده است و مسیر صنعت و زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر خود قرار داده است و یکی از جهت‌های مهم این عصر، رسانه‌های اجتماعی می‌باشد که مطالب گوناگون در آن انتشار می‌یابد و افراد آگاهانه یا بالعکس مطالب مختلفی را باز انتشار می‌دهند و این امر مشکلاتی را برای افراد دیگر ایجاد می‌کند؛ از همین رو مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی سواد رسانه‌ای را از منظر قرآن با تأکید بر سه آیه بررسی نموده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که خداوند متعال بررسی دقیق منبع و مجرای یک پیام را سفارش فراوان نموده است و پیش‌داوری و قضاوت‌های زود هنگام را نکوهیده است و تأکید نموده است که پیش از قضاوت یک ادعا آن مطلب با دقت بسیاری مورد بررسی قرار گیرد و در این مسیر فرد ارزیاب نباید مرعوب و منفعل باشد و مغلوب شخصیت و قدرت‌نمایی افراد و گروه‌ها شود.

واژگان کلیدی: سواد رسانه‌ای، قرآن، تدبر، جدال، انفعال.

۱- مقدمه

جهان امروز با فناوری پیوند بسیار دارد و بخش عظیمی از زندگی انسان‌ها در عصر کنونی با فناوری و فضای مجازی گره خورده است و بسیاری از کسب‌وکار با این فضا صورت می‌گیرد؛ بنابراین شناخت رسانه و فهم دقیقی از آن تأثیر شگرفی بر زندگی افراد دارد. در مواردی با انتشار یک خبر در فضای مجازی یک زندگی از بین می‌رود و بنیان آن نابود می‌گردد. در تاریخ اسلام نیز گاهی اوقات مطالب دروغ و تهمت‌هایی بر برخی افراد زده شد که منجر به نزول آیه‌ای در این موضوع نازل شد و خداوند متعال برای تهمت دروغ مجازاتی را مشخص نمود: «وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَ لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (نور/۴)؛ و کسانی که زنان عقیفه پاکدامن را به زنا متهم می‌کنند، سپس چهار شاهد نمی‌آورند، پس به آنان هشتاد تازیانه بزنید و هرگز شهادتی را از آنان نپذیرید و این‌اند که در حقیقت فاسق‌اند.»

در این آیه خداوند متعال سخت‌گیری بسیاری بر حفظ آبروی مردان و زنان باایمان نموده است و «به این ترتیب نه تنها این‌گونه افراد را تحت مجازات شدید قرار می‌دهد، بلکه در درازمدت نیز سخن و شهادتشان را از ارزش و اعتبار می‌اندازد تا نتوانند حیثیت پاکان را لکه‌دار کنند، بعلاوه داغ فسق بر پیشانی‌شان می‌نهد و در جامعه رسوایشان می‌کند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۱۴، ص ۳۷۰)

پس انتشار یک مطلب پیش از بررسی دقیق آگاهانه یا ناآگاهانه موجب اثرگذاری زیادی در زندگی آدمی می‌شود از همین رو قرآن کریم به‌عنوان یک کتاب آسمانی و تعالی‌بخش و رهنمون ساز برای دستیابی به سعادت برای هرگونه سخن بی‌پایه و اساس که در حکم تهمت می‌باشد، مجازاتی را تعیین کرده است؛ اما هرگز مجازات نمی‌تواند آبروی انسانی را بازگرداند؛ لذا باید صحت سنجی و بررسی دقیق منبع خبر و راست‌گویی یا دروغ‌گویی خبر آورنده ارزیابی صورت گیرد که قرآن کریم بر این موضوع تأکید دارد؛ از این رو و به جهت اهمیت شناخت رسانه‌ها و اعتبار اخبار انتشار یافته در آن امری پیچیده‌ای است، این پژوهش کوشیده بدین سؤال اساسی که «پیام آیات قرآن کریم چگونه افراد را به سواد رسانه رهنمون می‌سازد؟» پاسخ دهد.

درباره‌ی این موضوع مقالاتی نگاشته شده است از جمله: «شناسایی و تبیین مفهوم سواد رسانه‌ای و اهداف تربیتی مربوطه با تأکید بر قرآن کریم، اثر زینب محب زاده و دیگران؛ مجله مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۳۹۸ ش»؛ «قرآن و سواد رسانه‌ای با تأکید بر خبر و خبرنگاری، اثر راضیه شهوندپور و دیگران، مجله کتاب و سنت، زمستان ۱۳۹۳ ش»؛ «نقش سواد رسانه‌ای در حفظ و ارتقای

هویت دینی جوانان، اثر دکتر حسن نجفی سولاری و دیگران، مجله international Multidisciplinary Journal of Pure Life، ۱۳۹۸ ش؛ «مطالعه ترکیبی تأثیر نقشه مفهومی بر پیشرفت تحصیلی در درس تفکر و سواد رسانه‌ای، اثر نبی اله ملک‌زاده، مجله انگاره‌های نو در تحقیقات آموزشی، ۱۴۰۱ ش؛ «ضمن ارج نهادن به این آثار باید گفت این مقالات نقش و جایگاه رسانه را در مباحث تربیتی و هویت دینی را بررسی نموده است؛ اما این پژوهش کوشیده چگونگی رهنمون سازی قرآن به سواد رسانه‌ای را بررسی نماید.

۲- سواد رسانه‌ای و ابعاد آن

منظور از سواد رسانه‌ای دانش فهم رسانه یا پیام در قالب‌های مختلف می‌باشد. در گذشته مطالب توسط جارچیان و چاپار منتقل و به مردم اطلاع داده می‌شد؛ و در این اطلاعیه‌ها گاه حاکمان غاصب به دروغ مطالبی را به مردم اعلام می‌کردند و امروزه نیز گروه‌ها و حکومت‌های ظالم به جهت داشتن رسانه‌های متعدد اخبار دروغ را برای مقابله با کشورهای مخالف خویش ارائه می‌دهند؛ از همین رو از گذشته تا به امروز برای یادگیری دانش فهم پیام‌ها در قالب مختلف از جمله رسانه - که امروزه از آن به این عنوان یاد می‌شود- اهمیت زیادی دارد.

مارشال مک لوهان از سواد رسانه‌ای برای نخستین بار چنین یاد می‌کند: «زمانی که دهکده جهانی تحقق یابد، لازم است انسان‌ها به سواد جدیدی به نام سواد رسانه‌ای دست یابند.» (نصیری و دیگران، ۱۳۹۹ ش، ص ۲۲)

هورتون در تعریف سواد رسانه‌ای به نوعی گام‌ها آن را نیز برمی‌شمارد و می‌گوید: «سواد رسانه‌ای دسترسی، تجزیه و تحلیل و تولید ارتباط در شکل‌ها گوناگون رسانه و معرف انتقادی محتوا است.» (همان، ص ۳۳)

پس در سواد رسانه‌ای چهار گام باید برداشته شود که عبارت‌اند از: ۱. تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ ۲. بررسی منبع تولید؛ ۳. بررسی روش‌های تولید؛ ۴. تأثیرات این تولیدات بر زندگی افراد که در ادامه این گام‌ها در سواد رسانه‌ای در قرآن کریم با تطبیق پیام برخی از آیات بررسی می‌شود.

۳- سواد رسانه‌ای در قرآن کریم

در قرآن نیز به فراخور انتشار اخبار دروغ در میان مسلمان بر شناخت درستی و نادرستی اخبار منتشر شده تأکیدهایی وجود دارد و همچنین به مسلمانان روش‌هایی در تشخیص صحت و سقم یک خبر ارائه گردیده است؛ لذا در ادامه سه آیه که تأکیدهای بیشتری بر سواد رسانه‌ای دارند، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

۳-۱. آیه ۲۴ سوره ص

در جهان امروز با انتشار موضوعی قضاوت‌های عجولانه‌ای صورت می‌گیرد و در این اثنا آبروی فردی به‌سادگی از بین می‌رود؛ در دنیای کنونی رسانه‌های بسیاری از مطالب خود را برای رسیدن به اهداف مغرضانه خود مطرح می‌کنند و تعدادی اندکی از این رسانه‌ها هدفشان روشن‌گری است؛ لذا در فضای رسانه‌ای لازم است درستی یا نادرستی یک موضوع بررسی شود و پس‌از آن در مورد موضوع تصمیم‌گیری شود، بنابراین در سواد رسانه‌ای نخست باید پیام و مجرا یا رسانه مورد ارزیابی قرار گیرد که این مجرا گاه یک فرد است و گاه یک سازمان یا یک کانال می‌باشد؛ از همین رو خداوند متعال بر بررسی راستی و درستی مجرای خبر در آیه ۶ سوره حجرات تأکید می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِبُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ؛ ای اهل ایمان! اگر فاسقی خبری برایتان آورد، خبرش را بررسی و تحقیق کنید تا مبادا از روی ناآگاهی، گروهی را آسیب و گزند رسانید و بر کرده خود پشیمان شوید.»

پس باید نخست سخن فرد خبر رساننده یا مجرای خبر بررسی شود و در گذشته تا به امروز ارزیابی سخن فرد منافق به سختی قابل تشخیص است؛ لذا پیش از پذیرش هر سخنی باید راست‌گویی یا دروغ‌گویی مجرای خبر بررسی گردد. (قرائتی، ۱۳۸۸ ش، ج ۹، ص ۱۷۰)؛ از همین روست که خداوند متعال در موضوع تحقیق و قضاوت عادلانه و دقیق به دور از عجله تأکید می‌کند: «قَالَ لَقَدْ

ظَلَمَكَ سَوْأَلٍ نَعَجْتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ وَإِنْ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ؛ (ص/۲۴) گفت: یقیناً او با درخواست افزودن میش تو به میش‌های خود بر تو ستم روا داشته است و قطعاً بسیاری از معاشران و شریکان به یکدیگر ستم می‌کنند، به‌جز کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند و اینان اندک‌اند؛ و داود دانست که ما او را [در این حادثه] آزموده‌ایم، در نتیجه از پروردگارش درخواست آمرزش کرد و بی‌درنگ به حالت خضوع به رو در افتاد و به خدا بازگشت.»

از آیه چنین برداشت می‌شود که «قضاوت نباید عجولانه باشد؛ زیرا گاه مظلومانی هستند که نمی‌توانند حق خود را به‌درستی بیان کنند و در سخن از ظالم کم می‌آورند پس قاضی باید به دنبال کشف حقیقت باشد.» (قرائتی، ۱۳۸۸ ش، ج ۸، ص ۹۵) این آیه به داستان حضرت داود (ع) اشاره دارد که بدون شنیدن سخن دو طرف با شنیدن سخنان یک‌طرف قضاوت نمود که طرف مقابل به خاطر آنکه افزون بر آن میش‌ها این یک میش را از تو می‌خواهند پس به تو ظلم کرده است، در قضاوت عجله نمود البته در مجلس قضاوت طرف مقابل در برابر سخنان و داوری حضرت داود (ع) اعتراضی نکرد و این خود دلیلی بر داوری صحیح حضرت (ع) دارد؛ اما خداوند متعال در مورد آداب داوری در قضاوت تأکید می‌کنند که داوری نباید از روی عجله باشد و خبر یک‌طرف بدون بررسی سخن طرف مقابل و منشاء و منبع خبر حکم داده شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۱۹، ص ۲۴۷)

پس در جهان امروز نیز افراد با شنیدن یک خبر یا دیدن مطالبی نباید بدون بررسی دقیق با داوری نادرست مطالب را برای دیگران منتشر کنند زیرا تا زمانی که انسان از درستی پیام و منبع و مجرای آن با خبر نشده است حق انتشار آن خبر را ندارد و اگر بررسی هم نمود باید آداب آن را در انتشار رعایت کند.

۳-۱. آیه‌ی ۴ سوره غافر

در جهان کنونی که کشورهای استعمارگر خود را به‌عنوان ابرقدرت معرفی نموده‌اند و به جهت دسترسی بیشتر به رسانه‌ها مطالب و سخنانی را ارائه می‌دهند؛ درحالی‌که کشورهای درحال توسعه به خاطر عدم توسعه‌یافتگی مغلوب قدرت‌نمایی آن‌ها می‌شوند و مردمان این کشورها نیز تحت تأثیر القاهای این قدرت‌ها قرار می‌گیرند و سخنان آن‌ها را نیز بدون بررسی اهداف و مقاصدشان پذیرا می‌شوند؛ لذا خداوند متعال این امر را نکوهیده و می‌فرماید: «مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْآلِبَادِ؛ (غافر/۴) تنها کافران در آیات خدا می‌ادله و ستیزه می‌کنند [اینان را هیچ‌شأن و اعتباری نیست]؛ پس مبادا رفت‌وآمدشان در شهرها [به خاطر قدرت‌نمایی، تجارت و ثروتمند شدنشان] تو را بفریبد.»

جدال در اصطلاح گفتگویی است که دو طرف هدفشان غلبه بر یکدیگر است. (ابن درید، ۱۹۸۸ م، ج ۱، ص ۴۴۸؛ صاحب، ۱۴۱۴ ق، ج ۷، ص ۴۲-۴۳) در فضای مجازی برخی از افراد و گروه‌ها به جهت داشتن قدرت و شهرت با اخبار دروغ مردم را فریب می‌دهند. آن‌ها هدفشان اصل نظام حاکم در یک کشور و مجادله و شکست آن می‌باشد. پس بر مردم واجب است که بآنکه این گروه‌ها و کشورها نیرو و قدرتی دارند؛ اما نباید این قدرت‌نمایی‌هایشان آن‌ها را فریب دهد «زیرا این افراد و گروه‌ها چند صباحی قدرت دارند و به‌زودی همانند حباب‌های روی آب نابود می‌گردند و یا همچون خاکستری در برابر تندبادها متلاشی می‌شوند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۲۰، ص ۱۵)

بنابراین می‌توان گفت در فضای رسانه‌ای مردم باید نسبت به دشمنی دیگران درک درستی داشته باشند و فریب قدرت‌نمایی آن‌ها را نخورند و بدانند که جدال آن‌ها نادرست و سخنان آن‌ها ناصواب است و اگر در مواردی بدان‌ها پاسخ داده نمی‌شود به معنای درستی سخنانشان نیست؛ بلکه هدف باید جدال نیکو باشد درحالی‌که هدف دشمن تنها تخریب است و لذا نباید به هر روش و در لحظه بدان‌ها

پاسخ داد؛ زیرا در اسلام تأکید شده است که «در مسائل عقیدتی و علمی از جدل پرهیز شود مگر به به روش نیکو باشد.» (عنکبوت/۴۶)؛ (قرائتی، ۱۳۸۸ ش، ج ۸، ص ۲۱۴)

بنابراین هر حکومتی در برابر تبلیغات رسانه‌ای معاند نسبت به خود باید روش نیکو را پیش گیرد و سخنان خود را به حق مطرح کند و هرگز در برابر رسانه‌های معاند در موضع انفعال قرار نگیرد و مغلوب نشود؛ بلکه در مقابل شیوه کفار که جدال به باطل است می‌بایستی روش نیکو را پذیرفته و آن را به انجام برسانند و این به معنای غفلت نیست؛ چراکه دشمن در هر لحظه در تلاش است و باید بدان‌ها با روش نیکو پاسخ داد. (همان، ج ۸، ص ۲۱۶) پس در این آیه به نوعی پاسخ‌گویی منطقی و منصفانه همراه با سخن درست و پاسخ صحیح تأکید شده است.

۳-۱. آیه ۱۸ سوره زمر

انسان‌ها در زندگی خود سخنان متعدد و گوناگونی را دریافت می‌کنند و با انتشار آن در مواردی بنیان‌های زندگی خویش یا دیگران را بر آن استوار می‌سازند؛ درحالی‌که اگر این سخنان به‌درستی صحت سنجی نشود، امکان دارد زندگی افرادی به ورطه‌ی نابودی کشیده شود. در جهان کنونی رسانه‌ها، تصاویر و ویدیوها و سخنانی را در فایل‌های صوتی منتشر می‌کنند و دیگران بدان گوش فرا می‌دهند و بدون آنکه مجرا و کانال این پیام را ارزیابی کنند برای دیگران به اشتراک می‌گذارند، حال آنکه انسان مؤمن نباید قبل از بررسی راستی و ناراستی یک مطلب آن را پخش نماید از همین رو خداوند متعال بر این امر تأکید می‌کند: «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَ أُولَئِكَ هُمُ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر/۱۸) آنان که سخن را می‌شنوند و از بهترینش پیروی می‌کنند، این‌اند کسانی که خدا هدایتشان کرده و اینان همان خردمندانند.»

در این آیه نخست به یکی از اصل‌های سواد رسانه‌ای یعنی شنیدن و بررسی و انتخاب درست تأکید دارد؛ زیرا در آیه «وصف عباد در آیه سابق است آیه اجازه می‌دهد که انسان سخنان را بشنوند و بهترین را انتخاب و پیروی کند.» (قرشی، ۱۳۷۵ ش، ج ۹، ص ۲۷۹) پس افرادی حق شنیدن سخنان را دارند و می‌توانند یک سخن را ترویج کنند که «به کلام توجه کنند و دچار شخصیت زدگی گوینده نشوند و از نظر علمی و منطقی، قدرت تشخیص احسن را داشته باشند.» (قرائتی، ۱۳۸۸ ش، ج ۸، ص ۱۵۶) لذا هر سخنی قابل شنیدن نیست. (همان، ج ۸، ص ۱۵۷)

پس هر فردی نیز حق مطرح کردن سخنان را ندارد و باید در سواد رسانه‌ای حق انتشار مطلبی را به کسانی سپرد که به خاطر سخنان یک فرد تهییج نشود؛ بلکه با قدرت لازم مجرای سخن را بررسی نموده و در صورت دروغ بودن مطلب دیگر سخن فرد را پذیرا نباشد؛ البته گاه یک فرد باتجربه و دارای حُسن شهرت است با آنکه ممکن است سخن او مستدل باشد؛ اما فقط نباید به خوب بودن او قانع شد بلکه باید بهترین را نیز دنبال نمود. (همان)

دلیل این تأکید به بررسی آورنده پیام و سخن از آن جهت است که گاه یک مطلب در فضای مجازی برای فرد یا افرادی سوءظن ایجاد می‌کند؛ درحالی‌که بسیاری گمان‌ها گناه است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لَا تَجَسَّسُوا وَ لَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ» (حجرات/۱۲) ای اهل ایمان! از بسیاری از گمان‌ها [در حق مردم] بپرهیزید؛ زیرا برخی از گمان‌ها گناه است و [در اموری که مردم پنهان ماندنش را خواهان‌اند] تفحص و پی‌جویی نکنید و از یکدیگر غیبت ننمایید، آیا یکی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده‌اش را بخورد؟ بی‌تردید از این کار نفرت دارید و از خدا پروا کنید که خدا بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.» لذا نباید به بسیاری از گمان‌ها توجه کرد چراکه برخی از این گمان‌ها از عدم وقت کافی در بررسی مطلب ارسالی دیگران می‌باشد و همین موضوع خانواده‌های بسیاری را نابود ساخته است. برخی از افراد برای دشمنی با یک فرد دیگر عکس یا فیلمی از او را منتشر می‌کنند و مردم بدون بررسی دقیق حقیقت و مجرای خبر آن انتشار

می‌دهند و این امر زندگی و آینده یک فرد را نابود می‌سازد از همین رو خداوند متعال در آیه ۱۸ سوره زمر برداشتن سواد رسانه‌ای و بررسی دقیق یک مطلب تأکید می‌فرمایند.

۴. نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در این پژوهش گذشت می‌توان گفت که:

۱. در جهان امروز مطالب و سخنان در قالب‌های مختلف به اشتراک گذاشته می‌شود؛ اما در وهله‌ی اول نباید با قضاوت عجولانه و بدون بررسی دقیق آن انتشار داد؛ بلکه باید سخنان دو طرف را شنید و اگر در یک مجادله یک گروه نتوانست جواب دقیقی را مطرح کند این موضوع نمی‌بایستی دلیل بر حق نبودن آن گروه قرار گیرد؛ بلکه باید منبع خبر و هدف آن بررسی شود و پس از آن تصمیم‌گیری صورت گیرد.

۲. تنها افرادی حق انتشار یک خبر و مطلب را دارند که قدرت و منطقی صحیح داشته باشند و در برابر افراد دچار شخصیت زدگی نشوند و بتوانند سخن درست را انتخاب کنند؛ زیرا هر سخنی قابل شنیدن نیست و از سویی هر فردی نیز شایستگی دیدن و شنیدن و انتشار یک خبر را ندارد و تنها افرادی این حق را دارا هستند که بتوانند وقت مناسبی را برای بررسی سخنان بگذارند تا بتوانند مطلب درستی را به دیگران منتقل کنند.

۳. قدرت‌نمایی گروه‌ها و کشورهای صاحب قدرت نباید مردم و حکومت را فریب دهد و سخنان آن‌ها را بدون بررسی دقیق اهداف آن پذیرا باشند؛ زیرا این قدرت آن‌ها بر اساس وعده خداوند به‌زودی نابود می‌شود و هدف آن‌ها از این قدرت پوشالی چیزی جز مرعوب‌سازی و منفعل کردن مردم کشورهای دیگر نیست؛ درحالی‌که در برابر جدال باطل آن‌ها با شیوه‌ای فعال و روش احسن با در پیش گرفت.

منابع

۱. قرآن کریم. (۱۳۸۳ ش). ترجمه حسین انصاریان، قم: انتشارات اسوه.
۲. ابن درید، محمد بن حسن. (۱۹۸۸ م). *جمهره اللغة*، بیروت: دار العلم للملایین
۳. صاحب، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ ق). *المحیط فی اللغة*، مصحح: محمدحسن آل یاسین، بیروت: عالم الکتب.
۴. قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ ش). *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۵. قرشی، علی‌اکبر. (۱۳۷۵ ش). *تفسیر احسن الحدیث*، تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، چاپ دوم.
۶. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ ش). *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۷. نصیری، بهاره و آمنه بختیاری. (۱۳۹۹ ش). *سواد رسانه‌ای و والد گرایی رسانه‌ای در فضای مجازی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.